

Magyari Tivadar<sup>1</sup>

## Pontosítások és finomhangolások a Venczel József-életpályához

Magyari András, Imreh István, Gáll Ernő és Balázs Sándor emlékére

### Kivonat

*A tanulmány elemzi azt, ahogy a Venczel Józsefről szóló szövegeknek bizonyos része kiemeli a világháborúk közötti bukaresti szociológiai iskola hatását más tényezők ellenében. Ennek körülményeit, okait értelmezi. A szerző szerint nem a Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola (és mozgalom) hatása és szerepe van eltúlozva, mivel ez a hatás és szerep valóban kiemelkedő volt, hanem a gond azzal van, hogy ezt az önmagában fontos szerepet aránytalanul kiemelik, más körülmények, keretek rovására.*

**Kulcsszavak:** Venczel József, *Hitel* folyóirat, faluszociológia, erdélyi magyarság

### Abstract. Clarifications and Refinements to the Life and Career of József Venczel

*The study analyzes how certain parts of the texts about József Venczel emphasize the influence of the Bucharest School of Sociology from the interwar period, often at the expense of other factors. It interprets the circumstances and reasons behind this emphasis. According to the author, the problem is not that the impact and role of the Gusti-led Bucharest School of Sociology (and its movement) are exaggerated—since their influence was indeed significant—but rather that this genuinely important role is disproportionately highlighted, overshadowing other relevant contexts and frameworks.*

**Keywords:** József Venczel, *Hitel* journal, rural sociology, Hungarian community in Transylvania

### Cikkre való hivatkozás / How to cite this article

Magyari, T. (2025). Pontosítások és finomhangolások a Venczel József-életpályához. *Erdélyi Társadalom*, 23(1), 163–182. <https://doi.org/10.17177/77171.314>

### I. FELVEZETÉS ÉLETKÉPPEL

1993 nyara vagy kora ősze lehetett. Magyari András rektorhelyettes irodájában összegyűltek néhányan az ő kérésére: Antal Árpád irodalomtörténész professzor, Szegő Katalin, a filozófia szak professzora, Nagy György, a filozófia szak adjunktusa, talán mások is. A kötetlen megbeszélés Venczel József születésének 80. évfordulója alkalmából tervezett megemlékezésről szólt.<sup>2</sup>

1 Szociológus, egyetemi oktató a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen, a Szociológia és Szociális Munka Karon. Email: magyari.tivadar@gmail.com

2 E tanulmány szerzője a szociológia tanszék tanársegédjeként azért volt jelen, mert az ő feladata lett volna a tervezett emlékülésen előadó román meghívott előadásának tolmácsolása; annak mentén is, hogy előtte, 1990-ben, akkor még negyedéves filozófia-szociológia szakos diákként Magyari András

A tanácskozáásra meghívták Imreh Istvánt is, aki betegség miatt nem vett részt. A történész Imreh István (1919–2003) számított Venczel József legközelebbi tanítványának. A történész-professzor pályakezdő korszakát meghatározta a Venczellel való együttműködés, egyetemi pályájára lépését mentorának is köszönhette (Both, 2021: 110–112).

Magát a nyolcvanéves megemlékezést nem az egyetem, hanem az Erdélyi Múzeum-Egyesület szervezte, és ezen az előkészítő megbeszélésen az emlékülésen majd elhangzó előadások tematikáját próbálták felsorolni, egyeztetni. A tét ez (is) volt: Venczel munkásságát eltérően sok korábbi bemutatástól, ex cathedra ismertetéstől, lehetőleg annak minden meghatározó részére kiterjedően bemutatni, hogy ismertté tegyék a *Hitel* folyóirat és a körülötte mozgó fiatal csoportosulás szerepét, a keresztényszocializmus és a hivatásrendiség gondolkörének a szerepét, Márton Áronnal való szövetségét és barátságát, Venczelnek az (egykori) agráriumról kialakított képét és tervezeteit, a kisebbségpolitikai alapvetéseket, de ne maradjon ki – mert méltatlan lenne – az intézményszervezői szerep sem. Vagyis a jelen levő Szegő Katalin humorizáló szavával: lehetőleg meghaladni az addigi kizárólagos „gustizást”.

Azon az őszön a kolozsvári és csíkszeredai emlékülések fő előadója Antal Árpád professzor volt, és áttörésnek számított az, hogy először egy jól megszerkesztett, arányos, teljes Venczel-életpálya került terítékre.

## 2. KETTŐSSÉG A PÁLYAKÉPBN

Az 1990-es évek elején akárki megkérdezett a kolozsvári egyetemen egy társadalom szakos diákot, hogy mit tud Venczel Józsefről, akkor az elmondta, hogy Venczel József Dimitrie Gusti tanítványa volt, valamikor az egyetem tanáraként tevékenykedett, falukutatással foglalkozott. Ez persze mind igaz is – csak a mértékekkel és arányokkal, illetve a többi információ hiányával van gond.

A mértékekkel és az arányokkal azért kell törődni – azon a triviális követelményen túl, hogy az értelmiségi munka pontossága alapvető, nem lealkudható – mert *egyrészt* Venczel ma nemcsak történelmi adalék, érdekesség, hanem erdélyi magyar munkaközösségek „emlékezetpolitikai” témája; *másrészt* maga Venczel nagyon precíz ember volt, és éppen az ő munkájához viszonyulva méltó lenne – így volna stílusos – teljes képet adni és elemezni.

Ha felsorakoztatjuk azt, amit Venczel Józsefről leírtak, elmondtak, illetve amit tovább görgettek az elmúlt évtizedekben az 1960-as évek második felétől, valamiféle kettősségen akadhatunk fenn – ha egyáltalán fenn kellene ezen akadni.

*Egyfelől* sok teljes, pontos, részletes, jól keretező életrajz olvasható, dokumentálható vagy éppen hallható egyes konferenciákon. Még a rövid összefoglalók, kiszabott terjedelmű lexikoni

---

és Imreh István által vezetett TDK-dolgozatot mutatott be a szegedi József Attila Tudományegyetemen *Venczel József és a kolozsvári magyar falukutató iskola* címmel, a történelem szekcióban. Az 1993-as emlékülésen megjelenő román tanszékvezetőt, Ion Aluăst végül nem kellett tolmácsolni, mert részben magyarul beszélt, nem készült előadással, és felszólalása rövid, személyes lett. A helyszín a Báthory István-középiskola díszterme volt. Jelen tanulmánynak több információja az Imreh István-nal készült, 1990-es személyes beszélgetésből származik.

szócikkek is általában teljesek – ezek elemzésére még visszatérünk. Hasonlóan jól dokumentáltak, részletesen értelmezettek azok a történelmi folyamatok vagy epizódok, amelyek a Venczel-pálya magvát adó másfél évtizedhez (kb. 1935–1949) tartoznak – amelyek keretei nélkül nem érthető meg ez az életrajz. Több szerző, közülük egyesek hűségesen és ismételten, mint például korábban Imreh István, később Székely András Bertalan (1988; 1993) pontosították, részletezték a venczeli pályát, immár évtizedeken át.

*Másfelől* az életrajzáról és tevékenységéről szóló megszólalások, összefoglalók jókora része egyoldalú, aránytalan, jelentős tényezőket és epizódokat ignorál, nagyvonalúan siklik el az életút bizonyos körülményei felett, tények helyett képzelőerőhöz folyamodik.

Balázs Sándor filozófiaprofesszor arról számol be, hogy a nyolcvanas években a történész Imreh Istvánnal, az egyik legfontosabb Venczel-tanítvánnyal – és másokkal – aggodalmaskodva beszélgettek arról, hogy *Gusti-hatás eltűlése a magyar szakemberek önálló gondolkodásának és módszereinek a rovására mehet* (Zay, 2019). Tanulmányunk elemezni, értelmezni próbálja azt, hogy ez az aggodalmas szempont minek alapján lehet(ett) napirenden, illetve *személyes visszatekintéseket* is felhasználva elemzi azt, ahogy a Venczelről szóló narratíváknak és emlékezetgyakorlatoknak bizonyos része aránytalanul kiemeli – az amúgy meghatározó – Dimitrie Gusti-féle kapcsolatot, azt, ahogy kimaradnak (vagy az aránytalanságok miatt nem érvényesülnek) az egyes közlésekből Venczel József jellegzetes szellemi-eszmei hovatartozását, álláspontját meghatározó erős, alapvető tényezők (a transzilvanizmus új hullámának hatása, a keresztényszocializmus, hivatásrendiség, a „széchenyizmus”, a poszttrianoni „felocsúdási” modellek és azok egymás közötti vitái stb.) – illetve ezek sajátos, közös eredői. Elemezni próbáljuk azt is, ahogy sokszor „rövid úton van elintézve”, az ahogy a *Hitel* folyóiratnak a hirdetett vagy mindvégig sugárzott programja elhelyezhető a két világháború közötti különféle, markáns közösségi önmeghatározások között (és ahogy a sajátos venczeli tudóshabitus ehhez illeszkedik), illetve azt, ahogy a narratívák, megemlékezések bizonyos része nagyvonalúan tárgyalja az életrajz bizonyos vonatkozásait, olyan átsiklásokkal, rövidséggel, ami pontatlan képalkotásoknak enged helyett például Venczel egyetemi tevékenységei kapcsán.

### 3. A ÉLETPÁLYÁT MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐK „SZÉTSZÁLÁZÁSA”

#### 3.1. Mi volt Venczel József?

Venczel József *kisebbségpolitikai elemző, szakíró* volt: ezt akarjuk kijelenteni a fejtegetésünk ezen pontján. És szándékosan nem azt, hogy „szociológus volt”, pedig voltaképpen az volt. A szociológia Venczel életpályáján a megvalósítás, kivitelezés útját, módszerét jelenti kisebbségpolitikai alapvetések sorozatában.

Közelebbről: Venczel főleg agráriummal, falusi társadalommal, illetve az értelmiség szerepével foglalkozó, ezáltal kisebbségpolitikai megoldásokat kereső kutató és szakíró. Az adatolás módszereit alkalmazta – olyan módon, hogy a megközelítéseit a maga korában, a múlt század közepe előtt is, de voltaképpen ma is, az empirikus szociológia megközelítési módszeréhez lehet sorolni.

Ezeket fontos leszögezni, ilyen szétszálazó módon, a jelen tanulmány továbbgördítése okán, még akkor is, ha – amint erre fentebb már utaltunk – még a Venczelre vonatkozó rövid össze-

foglalók, megszabott terjedelmű lexikoni szócikkek is teljesek, és mindezekkel szétszálazó elemzésekkel voltaképpen nem mondunk ki eddig ismeretlen tényeket.

(Ha valaki a kérdésre azt válaszolná, hogy jogász volt, akkor ez is igaz volna: Venczel József jogot végzett a kolozsvári egyetemen. A kolozsvári egyetem jogáshallgatója 1932 és 1937 között volt, majd 1939-ben doktorált is ugyanezen a karon.)

Ha megtekintjük a különböző szótárakban és lexikonokban, hogy mit ír szakmaként, hivatásként a szócikk legelején, közvetlenül a neve után, akkor a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikonban* ezt olvashatjuk: „szociológiai szakíró, szerkesztő, lexikográfus” (Dávid, 2010: 1117–1121).

A napjainkra kiteljesedő internetes lexikonban, a Wikipédián, annak magyar változatában pedig ezt írja a neve után: „társadalomkutató, egyetemi tanár, közíró” („Venczel József”, 2025).

Szerintünk mindaz alapján, ami egy aránylag jól dokumentált életműből előttünk áll, Venczel szakmai identitása alapterminussal – szócikkre jellemző lényegre töréssel – például a „kisebbségpolitikai elemző” kifejezésben ragadható meg, vagy valami ehhez hasonló, lényegében rokon értelmű kifejezésében. És csak ezután, ehhez fontos definiáló, specifikáló céllal kellene két attribútumot csatolni. *Az egyik* a venczeli tevékenység tartalma és a jellegzetes megközelítési módja. A tartalom: falu, agrárium, értelmiségi elit. *A másik* a megközelítés módja: tudományos, adatoló-szociológiai.

Venczel munkásságát a maga kontextusában látva – „in situ” – a társadalomkutatás nem cél, hanem nyilván inkább eszköz, odavezető út; a cél a romániai magyar kisebbség társadalomszervezése úgy, hogy a köztes cél a precíz helyzetismeret. Ez utóbbi: a tudományos megismerés – ami alapján történhet a társadalomszervezés. A „helyzetismeretre” gyakran Venczel és nemzedéktársainak egy része – főleg a *Hitel* folyóirat holdudvara – a Széchenyitől kölcsönzött „önismeret” szót használták.

A Venczel életpályáját alakító tényezők „szétszálazása” folyamán ismételni és összefoglalni szándékozunk a viszonylag jól ismert, de a közléseknek csak egy részében teljességgel (más részében egyoldalúan, aránytalanul) megrajzolt pályát.

### 3.2. Szembesülés az új történelmi helyzettel

A fiatal Venczel esetében – és a hasonlóan gondolkodó, helyezkedő nemzedéktársai esetében – a tudományos érdeklődés, majd egyeseknél közülük a tényleges kutatói munka *indítéka* nem annyira maga a tudományművelés, a merő tudásszomj, hanem a *megalapozott válasz keresése* arra a kérdésre, hogy mi legyen az erdélyi magyarsággal egy teljesen új, kezdettől fogva kedvezőtlen helyzetben, Trianon után.

Elszakítva eredeti országától, új helyzetben nyilván előbb-utóbb az erdélyi magyar értelmiségnek alternatív elképzelései kellett hogy legyenek arra a kérdésre, hogy mi lesz, hogyan tovább.

Ennek közismert, kiemelkedő fejleménye a Kós Károly nevéhez kötött 1921-es röpirat, a *Kiáltó szó* – az aktivitás, önszervezés opciója a menekülés, emigráció vagy a passzivitás helyett. A retorikus kiáltvány él élenkebben az irodalomcentrikus magyar értelmiségi kollektív emlékezete révén, de a konkrét társadalomszervezési elképzelések leszögezése miatt ki kell emelni a kiáltványhoz csatolt Paál Árpád- és Zágoni István-féle kifejtéseket is (Kós et al., 1921).

A húszas évek végére felserdülő – kulturálisan, közéletileg szocializálódó – Venczel József annak az akkor éppen fiatal nemzedéknek tagja tehát, amely a „hogyan tovább” témáról szóló markáns, olykor parázs viták közepette nő fel, és nyilván, hozzá tud és akar szólni a kérdéshez: mi legyen, hogyan tovább<sup>3</sup>?

Venczel jogi kar elvégzése után társadalomkutató akart lenni, ezzel akart foglalkozni, magának egzisztenciát teremteni, így élt a felkínált fél éves bukaresti ösztöndíj lehetőségével, ott továbbtanult – ma ezt posztgraduális képzésnek hívjuk –, és szociológus lett. Nem?

Hát nem. Illetve így is lehet mondani, de ez így biztosan nem pontos, sőt végtelenül leegyszerűsített.

Ennek a nemzedéknek a tagjai azok, akik „kezdenek” tudni románul, az első magyar fiatalok között vannak, akik bejutnak a kolozsvári román tannyelvű egyetemre, és a mozgalmak, közléseik jól mutatják, illetve vitáik lépten-nyomon jelzik, hogy annak, amit tesznek, terveznek *az indítéka a (kisebbségi) társadalom saját szervezési kereteinek alakítása*. A tudományos megismerés vagy értekező narratíva, de akár az irodalmi szöveg sem végső cél ebben, hanem ők azt tisztázó, helyzetértékelő alapnak tekintik. A cél pragmatikusabb: mit kell tenni egy közösségben, amely 1920 után egy, a magyar identitással szemben barátságtalan, mostoha állam környezetébe került?

Ez a nemzedék kritikus a transzilvanizmus korábbi attitűdjével szemben. Az alapos ismeret-hez nem elég a szemlélődés, az irodalmi ábrázolás, a szavak művészete – ami a kezdeti, „klasszikus” transzilvanizmus fő eszköze, módja volt – hanem tudományos, módszeres megismerés szükséges.

„Megért a helyzetünk arra, hogy a nemritkán csak szólamokból kiinduló *vak* cselekvést felváltsa *a teljes helyzetismeretre alapozott* építőmunka.” – írta Venczel (1936: 37) egyik programadó közlésében, aminek a címében ott van a Széchenyi-modellből átvett szó, az „önismeret” (vö. Keresztury, 1985).

Az „önismerethez” szükséges módszeres megközelítés alatt ő pedig egy nagyon alapos, részletes, egzakt leírást tartott megfelelőnek, és így kézenfekvő lett Venczel és társai számára az adatolt, empirikus szociológia alkalmazása, felhasználva mindazt, amit ezen a téren mintaként létező példákból átvehettek, megtanulhattak. Ebben a tanulási folyamatban Venczel – és társai – esetén fontos szerepe volt például annak a tapasztalatnak, amelyet a harmincas évek elején a csoportos falukutatóik során gyűjtöttek. A mozgalmasszerű, illetve a társadalmi problémák kezelésének megalapozásáért végzett „falumunka” (ahogy ők nevezték) ilyenformán affinitást hozott hasonlóan mozgalmasszerű és pragmatikus célú ügykezetekkel, így került ez a csoport kapcsolatba az agrár-közgazdaságtan, a(z akkori) néprajz vagy a(z akkori) szociológia készleteivel, és *ennek következtében* – és semmiképpen sem ennek előzményeként – fordult élénk érdeklődéssel és tanulási szándékkal az 1925 táján kezdődő bukaresti falukutató modell, a *monografikus szociológiai iskola* felé is.

3 Az irodalom helyzetéről szóló vitákon túl, a társadalomszervezési vonatkozást inkább előtérbe hozó értekezések közül egyet emelünk ki: ez Szemlér Ferenc (1937) írása révén kiobbant nézeteltérés a transzilvanizmus politikai hasznáról vagy hasznavehetetlenségéről.

### 3.3. A falumunka mint korszakra jellemző mozgalom

Az immár Romániában felnövő új értelmiségi nemzedék a falusi társadalom felé fordul, a „teljes helyzetismeretre alapozott” társadalomszervezés céljából. Ezt az irányultságot a sokszor sokfelé lejegyzett két körülmény is katalizálta:

*Az egyik nyilvánvaló tény: annak tudata, hogy az erdélyi magyar lakosság többsége, 1930-ra vetítve 70,9%-a helyi, rurális közösségben él (Varga, 1988).<sup>4</sup>*

*A másik a korra jellemző, egész Európát, de főleg kelet-közép-európai részt átható falukutatói mozgalom, amely szintén ismert, és ezért nem részletezzük: ebbe a vonulatba is illeszkedik a maga sajátosságaival e fiatal nemzedék „falumunkája.”*

Az új nemzedék csoportosulásai a falukutatói tevékenységüket a húszas-harmincas évek fordulóján kezdik, és először leginkább felekezeti alapon szervezett egyesületek a kezdeményezők. Ennek az időszaknak maga Venczel József (1935) a legpontosabb krónikása.

A falujárás, falukutató, a különféle faluszemináriumok (ezek mind korabeli címkék) valóban áthatják a kor értelmiségi életét: az egyik szerző csak Magyarországon egy témába vágó kormányrendezvény kapcsán több mint húsz olyan intézetet számol össze, amely azokban az években kifejezetten vagy részint falukutatói foglalkozik, illetve mintegy 30 folyóiratot, ami ilyen témában (is) publikál (Fodor, 1937: 25).

Érdekes vonásnak tartjuk, hogy amikor a későbbi bemutatók, közlések a két világháború közötti falumozgalomra utalnak, akkor az erdélyi magyar fiatal nemzedék kapcsán gyakran két példát emelnek ki hasonló, akár előzménynek tekinthető mozgalmakra (a bukaresti monografikus iskola mellett – már amikor nem szinte kizárólag csak ezt hozzák szóba).

Az egyik a Sarló mozgalom, a másik a Bartha Miklós Társaság falumunkája. A Sarló mozgalom, mint tudott, a csehszlovákiai magyar fiatalok mozgalma volt, rövid, de összetett története van, világnézeti törésvonalak mentén bomlott fel, legvégén a kommunisták befolyása alá került. Jelentősége, hatása, példája tény, az erdélyi fiatal nemzedék tud róla, viszonyulnak hozzá (pl. Venczel, 1935: 231–232), de feltételezzük – minden utóbbi cáfolatra nyitottan – hogy a Sarló előtérbe hozása az erdélyi új nemzedék faluorientációja kapcsán annak is tulajdonítható, hogy a két világháború közötti erdélyi magyar közművelődés és közéleti kultúra elemeinek bemutatásában az idők során, évtizedek múlva, történelmi körülmények folytán a kezdeményező szerep végül a *Korunk-vonalnak* – eredendően egy baloldali csoport irányának – jutott: sőt, jut a mai napig. A Sarló vezéregyénisége az a Balogh Edgár volt életének csehszlovákiai szakaszában, aki később ennek a vonalnak proeminens tagja lett.

A Bartha Miklós Társaság kiemelését bizonyára az is indokolja, hogy az egy *országos* (magyarországi) *kiterjedésű*, összetett falumozgalmat jelentett (végül szintén jellegzetes ideológiai törésvonalakkal), és a népi írókkal való kapcsolata valóban előtérbe hozza, kiemeli.

Venczel és a vele szorosan együtt tevékenykedő, együtt szervezkedő nemzedéktársai életplájájának folyamatában a „falumunka” első, talán legsűrűbb szakasza az *Erdélyi Fiatalok* folyóirat körüli munkásságukhoz kötődik. Ebben két tevékenység mérvadó: a *faluszemináriumnak* nevezett sorozat (megbeszélések, viták, előadások) és a *Falufüzetek* sorozat: négy kötetből álló soro-

4 Maga Venczel a falun lakó erdélyi magyarság arányát a harmincas évek közepén 72-73 százalékra számítja (Venczel, 1935: 234).



zat, 1931–32-ben. Általában az emlékeztetgyakorlatok Mikó Imre (1932) írását szokták kiemelni a sorból.

A gyakori pontatlanságok az egyes megemlékezések során egybemosnak több mindent a falukutatás és a kiadványok kapcsán. Ezért fontos – bár igazán didaktikai természetű fontosság ez – megállapítani:

1. Venczel nem volt a *Falufüzetek* szerzői között (akkor még kezdő diák, pár évvel fiatalabb a szerzőknél; a szervező csoportban jelen volt).

2. Ebben az időszakban (harmincas évek) három folyóiratot kötünk Venczel és körei tevékenységéhez: az egyik az *Erdélyi Fiatalok*, a másik az első *Hitel*, a rövid ideig megjelenő szemle (1935 elején); a harmadik pedig az azonos nevű folytatás, a második *Hitel* (ezt már Venczel vezeti, az első megszűnése utáni újraindult kiadvány).

### **3.4. Hivatásrendiség eszmekörének hatása: Venczel gondolkodásának központi tényezője**

Kiemelt jelentőségű, hogy az ifjú József kezdettől a fiatal katolikusok csoportosulásához tartozik, aminek 1932-től egyetemi lelkeszként a későbbi püspök, Márton Áron lesz az egyházi vezetője. Venczel gondolkodására a neveltetéséből származó katolikus közösségi kötődés révén hat mindaz, amit a hivatásrendiség gondolata, a keresztény szocializmus tervezete jelent. *A venczeli társadalomelmélet alapvető meghatározója ebből a gondolati körből származik.*

Akkor, a harmincas évek elején nagyhatású a Vatikán második szociális enciklikája. Az 1931-es keltezésű, *Quadragesimo anno* című pápai enciklika elutasítja a szabad verseny kapitalizmusát, de a kommunista társadalomváltozási modellt is. Egy olyan társadalom tervezetét vázolja, amiben nem gazdasági helyzet szerinti rétegek jelentik a szerkezetet, hanem egymást kiegészítő, kölcsönösen együttműködő csoportok, a szakmai hivatások szerinti kategóriák (vö. Calvez, 2000). Ebben a modellben – amiben egyébként a keresztény felebaráti szeretet az egyik kohéziós tényező – valósítható meg szerintük a szociális igazság. Ennek a társadalomelméleti megközelítésnek a *hivatásrendiség* eszméje, igazságossági ideológiaként pedig a *keresztényszocializmus* gondolata áll központjában. A hivatásrendiség eszméjének hatása szokott a leginkább háttérbe szorulni, de még többször teljesen eltűnni az összképből, amikor a Venczel-féle életmű viszonylag leegyszerűsített, pontatlan, elnagyolt bemutatásával találkozunk valamelyik megemlékezésen, felidézésen.

A *Quadragesimo anno* és annak kortárs egzegézise sajátos alapon bírálja a kapitalizmus – úgymond – túlzásait, különösen a profit emberi méltóság fölé helyezését. Az enciklika a nagy gazdasági világválság idején íródott. Visszhangjának központi témája az enciklika társadalmi igazságosságra vonatkozó felhívása és a közjó fontosságának hangsúlyozása, ebben viszont a korporatizmus eszméjére összpontosít – arra az elképzelésre, hogy a társadalom különböző csoportjainak (munkaadók, munkavállalók és az állam) valamiféle új társadalmi szerződés alapján együtt kell működniük a társadalmi igazságosság érdekében.

Fontos rögzíteni, hogy az értelmiség – azon belül a vidéki, helyi értelmiség szerepe ebből a társadalomszemléletből vezethető le: maga Venczel világosan le is vezeti – ez az ő és társainak opciója, és ez a két világháború közötti, Trianon után felnövő első nemzedék egyik markáns irányzata.

Ehhez az irányzathoz való tartozás kapcsolja össze Venczeléket azzal, amit itt röviden Széchenyi-modellnek nevezünk: a hivatásrendiség eszméje a Szekfű Gyula által közvetített Széchenyi-modell kontextusában hat ezekre a fiatalokra.

Összefoglalóan: „az Erdélyi Fiatalok folyóirat belső ellenzékét jelentő Venczel-csoport esetében egy másik hatás is közrejátszott annak a társadalomszemléletnek a megerősödésében, miszerint a társadalom tanultabb-tehetőbb elitje a társadalmi változás fő szereplője: ez a Széchenyi-modell.” (Magyari, 2014: 17–18) Erre a Szekfű Gyula történész által megrajzolt Széchenyi István-kép volt hatással – amely általában véve is erős hatású volt megjelenésekor (Szekfű, 1920). „A Szekfű-féle Széchenyi István annak az alapgondolatnak az atyja, miszerint a fejlődés az elittel kezdődik – a fejlődő, haladó elit pedig, hivatásaként, képes az közösség önismeretére, és képes – korbeli kedvenc kifejezést használva – a »népvezetésre«. Széchenyi egyik meghatározó művének ez a címe: *Hitel*. Emiatt is választják az új folyóirat címének is a »Hitel« szót.” (Magyari, 2014: 18) Venczelnél és a *Hitel* köréhez tartozóknál ez az elit az értelmiség, és az erdélyi sajátos helyzetben tipikusan a *helyi* értelmiség. Erre hárul a társadalomszervezői szerep az olyan történelmi fejlemények közepette, amikor még Magyarország keretében (1918 előtt) Erdélyhez képest a központi állam „messze” volt; Románia keretében (Erdélyhez képest) az állam nem „saját” állam, mert a magyarság identitását tagadja, próbálja lebontani.

Venczelék együtt tapasztalják a kortársakkal a történelmi kész tényt „hogy a kisebbségi helyzetben eltűnt az erdélyi magyarság háta mögül a magyar állam. S helyette jött a román nemzet államépítő intézményesítése a maga új apparátusával: a jegyző, a csendőr, az ortodox egyház, az állami tanító, az adóhivatalnok, amellyel szemben a vidék magyar kisebbsége teljesen védtelen volt” (Bárdi, 2015: 12). A hivatkozott szerző a továbbiakban Dávid Gyula személyes leveléből idéz: „Ebben a helyzetben a falusi értelmiségnek (pap, tanító) a magatartása, a »népszolgálat« vállalása szükségszerű volt és ideológiai megalapozás nélkül is létkérdés, hiszen hívek és tanulók nélkül az egzisztenciája került veszélybe. Ezért vállaltak fel saját feladatkörükön túl mindent, ami a helyi kisközösség megtartását elősegítette, a kórusmozgalomtól a gazdakörig, a népművészetet kenyérkereső szinten művelő háziipari mozgalom felkarolásáig.” (Bárdi, 2015: 1)

A falusi értelmiség meghatározó szerepéről egyértelmű tételei vannak az alapvetésnek számító venczeli szövegben is, *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* című rövid, de mindenre kiterjedő értekezésben (1935: 248):

„A falumunka-kérdés tanulmányozása néhány lényegbevágó kérdést vetett fel. (...):

1. Az erdélyi magyar társadalomban népünk egységének, élet- és műveltségi színvonalának záloga a vezetésre jól felkészült értelmiség kezében van letéve.

2. Értelmiségünk kiképzése, az értelmiség-nevelés, tehát erdélyi magyarságunk központi kérdése. Megoldásában évjáratoknak s társadalmi rendeknek egyként találkozni ok kell.

3. Az értelmiség-nevelés elsősorban, a népvezetésre való rákészülést jelenti, ami két irányú: szellemi kiképzés (műveltségi színvonal), s a vezetés programjának s területének ismerete (hivatásbeli gyakorlat).

4. A falumunka, mint a társadalomkutatás és segítség egyik részterülete, nemcsak Erdély kisebbségi magyarságának önismeretét, de vezető rétegünk hivatásbeli tájékozódását, sőt gyakorlatát is jelenti: az értelmiség-nevelésben tehát egyáltalán nem nélkülözhető.



5. Végeredményében: a falumunka nemcsak tudományos kedvtelés vagy romantikus időtöltés, hanem komoly nemzetpolitikai feladat, amelynek elsőrangú szerepet kell betöltenie az erdélyi magyarság közösségi életében.”

### **3.5. Az életpálya tényezőinek összefoglalása**

A fiatal, majdani társadalomkutató, intézményszervező ifjú jogászhallgató úgy fordult a falukérdés felé, hogy jónéhány nemzedéktársával együtt az volt a meggyőződése, hogy a falu közösségén keresztül, annak szervezése, irányítása révén lehet a kisebbségi társadalmat megszervezni és továbbéltetni; ehhez viszont alapos helyzetismeretre van szükség.

Mindezek kialakulásában viszont határozottan központi jelentőségűnek azt tartjuk, hogy Venczel ahhoz a jellegzetes mozgalmi-eszmei körhöz – fiatal katolikusok köréhez – kapcsolódik, amely a Trianon utáni társadalomszervezési alternatívát az értelmiségi elitben, és végső soron – minthogy az erdélyi magyar lakosság többségében falusi és agrárnépesség – a helyi, vidéki elitben látja. A személyes életrajzi tényekből jövő erős katolikus közösségi kötődés révén hat erősen Venczel gondolkodására mindaz, amit a hivatásrendiség gondolata, a keresztény szocializmus tervezete, a Szentszék két nevezetes szociális enciklikájának társadalomképe nyújt azokban az évtizedekben.

Hozzá lehet tenni mindezekhez Venczel alkati-neveltetési vonását is, amelyek révén a szervezkedő, tervezető fiatalok közül ő jutott el leginkább az empirikus tudományosságig, módszerességben is, értekező próza jellegében is. Venczelt többfelé, többen említik úgy, mint pontosságra, egzaktásra törekvő értelmiségit, olyan embert, aki folyton rendszeres, osztályoz, számlál, megtervez – benne a kortársak a „levéltáros alkatot, az íródeák alkatot, a sűrű ceruza és a favonalzó emberét szeretik és tisztelik” (Magyari, 2014: 24).

## **4. REDUCTIO AD GUSTIANUM**

A Venczel Józseffel – és a „falumunkához” valamilyen formában csatlakozó nemzedéktársaival – kapcsolatos kollektív értelmiségi emlékezet (egy része) nyilvánvalóan egyszerűsített, hiányos képet ad annak ellenére, hogy a Venczel életútja és munkái, közlései jól dokumentáltak, tehát a szakirodalma alapos (pl. Székely, 1993). A egyszerűsített képben Venczel József pályája ennyit mutat: ő a bukaresti monografikus szociológia, vagy – még egyszerűbben – Dimitrie Gusti tanítványa, követője, más magyar, vele kortárs értelmiségiekkel együtt.

*Nem* a Gusti-féle bukaresti szociológiai iskola (és mozgalom) hatása és szerepe van eltúlozva. Ez a hatás és szerep *valóban kiemelkedő volt: megtermékenyítő, tartalmas és meghatározó. Hanem* a gond azzal van, hogy ezt az önmagában fontos szerepet *aránytalanul* kiemelik, más körülmények, keretek rovására – azok rövidített, egyszerűsített taglalásával, de még többször szinte teljes ignorálásukkal.

A kilencvenes évek elején az induló vagy újrainduló egyetemi képzések keretében, köztük a társadalomtudományi szakokon a társadalomkutató elődről sorozatos tájékoztató hangzott el vagy került papírra, később képernyőre – megemlékezések, névadók, szemináriumi dolgozatok, magyarországi közönségnek szánt, az erdélyi társadalomkutatás előzményeiről szóló bemutatók formájában.

Ilyeneket lehetett hallani vagy olvasni, főleg diákok dolgozatában, de idősebb megszólalók esetén is: Venczel Gustival együtt rótta a falvakat, együtt töprengtek... Vagy Venczel Gustitól tanult, Venczeltől pedig Aluáš<sup>5</sup>...

Már a kilencvenes évek elején, a Venczel születésének kerek évfordulójára tekintve (1993-ban a nyolcvanadik) egyre többször elhangzik az igény, hogy a két világháború közötti romániai magyar társadalomkutatást, közelebbről pedig a „falumunkát” a maga teljes keretében, viszonyrendszerek szövevényében kellene bemutatni, természetesen nem szorítva háttérbe a Gusti-hatást sem. De még korábban, a nyolcvanas évek elején Imreh István történész, Venczel-tanítvány arról beszél Balázs Sándornak, a filozófiaprofesszornak, hogy *a Gusti-hatás eltűlése a magyar szakemberek önálló gondolkodásának és módszereinek a rovására mehet* (Zay, 2019). Valóban háttérbe szorulni látszik egy sor szövevény, akár egyedül csak Venczel életpályája, de főleg az egész „falumunkás” generáció kapcsán – soroljuk:

- a korai transzilvanizmus és a későbbi nemzedék viszonya;
- a fiatalok csoportosulásai és világnézeti alapú szerveződése,
- a falumunka előzményei, pl. Braun Róbert falukutatásainak hatása, illetve a népi írók hatása,
- az országcsonkítás utáni államnélküliség közérzlete és az ahhoz is kapcsolódó útkeresés;
- a hivatásrendiség modelljének, a keresztényszocializmus eszméjének hatása; a baloldali orientációval való viszony, azzal való ellentétek; a vásárhelyi találkozó, annak elő- és utóéletével;
- az *Erdélyi Fiatalok*, az első *Hitel* meg a második *Hitel*;
- a „négy magyar év” szerepe 1940 után stb.

A viszonylag leegyszerűsítő kommunikáción sikerült valamelyest túllépni 1993-ban, Venczel születésének 80. évfordulóján rendezett konferenciákon, ahol a teljes kép bemutatását a fő előadónak felkért Antal Árpád irodalomtörténész professzor vállalta feladatul.<sup>6</sup>

#### 4.1. A bukaresti kapcsolatok szerepének összefoglalása

Több tényezőt vázolhatunk fel ahhoz a kérdéshez, hogy *mi hozza az új, útkereső erdélyi magyar nemzedéket oly közel ehhez a társadalomkutatási iskolához, azon kívül, hogy a bukaresti monografikus iskola a maga idejében világhírű lesz?* (Magyari, 2014: 14–15)

Az egyik az, hogy a Gusti-féle kutatómunka és falumozgalom igyekszik az akkori román belpolitikában semleges maradni.<sup>7</sup> Ezt előírja a benne résztvevőknek is (több-kevesebb sikerrel a legionárius mozgalom terjedése közepette) – ez vonzó és megnyugtató a kisebbségi magyar fiatalok számára.

Egy másik tényező az, hogy a „gustiánus” szociológiai kutatás, bár saját, jól kidolgozott társadalomelméleti alapvetése is van, amúgy nagyon konkrétumorientált, és egyszerűen felfogha-

5 Utalás Ion Aluášra (1927 – 1994), aki annak az intézetnek volt igazgatója, ahol Venczel a hatvanas évek végén dolgozott (Ion Aluáš Gusti-szakértő volt már azelőtt, hogy megismerte Venczelt).

6 Az előadás címe: *Venczel József életpéldája*.

7 Dimitrie Gusti maga majdhogynem apolitikus, és azt, hogy közeli munkatársai vagy tanítványai világnézeti, politikai síkon milyen széles „skálán” vannak, jól mutatja közülük két proeminens személy: a majdani kommunista diktatúra magas rangú politikusa, Miron Constantinescu, illetve a legionáriusok egyik fő értelmiségije, Traian Herseni.

tó, átültethető, alkalmazható. Ezért világos és kézenfekvő példákat, tapasztalatokat jelent a magyar fiatalok számára, azoknak is, akik kevesebbet foglalkoznak az idők során a témával – maga Venczel viszont nagyon részletesen tanulmányozza a Gusti-iskola tételeit, beleértve az elméleti kereteket is, ez leginkább *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* tanulmányból látszik (1935).

Egy *harmadik* tényező az lehet, hogy ez nemcsak falukutatást, hanem mozgalmat is jelent: egy sor lelkes munkát a falvak és a falusi nép javára, például útjavítást, művelődési otthon építését stb. Ez igen vonzó és lelkesítő a magyar fiatalok számára is (Magyari, 2014: uo.).

Egy *további* tényező az, hogy mérvadó magyarországi értelmiségiek méltatják Gustiék munkáját: például Németh László, Keresztury Dezső, Boldizsár Iván és Mikecs László 1935-ben Romániába látogatnak és meg is tekintik a román „falumunkát”. A látogatásnak visszhangja, utóélete van (Németh, 2001; Rostás, 2015).

A magyarországi néprajzos Lükő Gábor pedig hosszú kutatói és tanulmányi éveket tölt el Romániában, csángók vidékein folytatott kutatásait maga a Gusti-iskola támogatja (Lükő, 1936). Lükőt végül csángókutatásai miatt kiutasítják Romániából, de kapcsolata a bukaresti kollegákkal nem romlik meg.

És még egy fontos tényező az, hogy Dimitrie Gusti és más vezetői a bukaresti mozgalomnak maguk is számon is tartják, támogatják az erdélyi magyar fiatalok csoportjának faluigyekezetét. A figyelem kölcsönös. Ennek több fontos ténye van (Venczel egyszemeszteres bukaresti tanulmányútján kívül).

Az *egyik* Venczel József írása a *Sociologie Românească*<sup>8</sup> folyóiratban, beszédes, hogy a tanulmány címében szerepel a „nemzeti(ségi) önismeret” kifejezés, románul („autocunoaşterea naţiunii”), ami annak a jele is lehet, hogy a szerző azt is világossá akarta tenni, hogy az erdélyi új nemzedék falu kutatásait mi motiválja végső soron (Venczel, 1936). Egy *másik* tény azoknak a publikációknak a megjelenése, amiben a román oldalról elemzik az erdélyi magyar fiatalok falumunkáját (pl. Golopenția, 1937; Neamțu, 1936).

A Gusti-féle monografikus iskolával való első magyar kapcsolatokat a harmincas évek elején még azok a magyar egyetemisták közvetítik, akik Bukarestben tanulnak, például a később fiatalon elhunyt Bakk Péter. A kolozsváriak közül Mikó Imre veszi fel először a kapcsolatot magával a professzorral 1930 végén. A román professzort meg is hívják Kolozsvárra, hogy találkozzon a magyarokkal, végül egy találkozóra Bukarestben kerül sor (Gusti akkorra már tanügyminiszter lett, nehezebben tehetett eleget az egyes meghívásoknak). Venczel egy egész szemesztert tanul Gusti intézetében az évtized közepén, sőt terepmunkában is részt vesz, az északkelet-erdélyi Újradna melletti Sânc településen.

1937-ben majdnem sikerül Gustiék irányításával és bukaresti hivatalos finanszírozással egy sóvidéki magyar faluban, Siklódon zömében magyar csapattal alkalmazni a módszert, de ez végül nem Gusti, hanem más román politikusok gyanakvása miatt elmarad.

Az első nagy falukutató tábort viszont 1936-ban az akkor fiatal Szabó T. Attila szervezte, Kós Károly és a református teológia támogatásával, Kalotaszeg alszégén: Bábonyan. A részt

8 Jelenben is létezik azonos című folyóirat, magát utódnak tekinti. A klasszikus változata a bukaresti monografikus iskola sajátja volt.

vevő 23 egyetemista nemcsak a falu gazdasági, népesedési és lakásviszonyait mérte fel, térképeket is készítve, hanem dolgozott is: patakmedret szabályozott, utat javított.

Az etalonnak számító tábor – ami ötvözte a korábbi falumunka tapasztalatait a bukaresti módszerekkel – Bálványosváralján volt, több szakaszban, 1941 és 1943 között, az immár az anyaországhoz visszakérült Észak-Erdélyben, ahol viszont Venczel alkalmazhatta a – közben világhíressé lett – román módszert.<sup>9</sup>

Orvostanhallgatókból, közgazdászhallgatókból, jogászdiákokból és tanárképzősökből álló csapatot vezetett, több ízben is visszatértek a helyszínre, olykor hetekre. Köztük van az a fiatal-ember, aki későbbi pályája során majd a leginkább Venczel-tanítványnak bizonyul: ő Imreh István történész – aki jóval később a venczeli szakmai hagyaték első gondozója is lesz (Imreh, 1943).

## 5. A „REDUKCIÓ” OKAI ÉS KÖRÜLMÉNYEI

### 5.1. A diskurzus szűk keretei a nacionalista-kommunista Romániában

Az amúgy jelentős „Gusti-hatás” (Imreh István kifejezése) aránytalan kiemelésének az egyik oka, hogy az erdélyi magyar szakmai nyilvánosság több mint két évtizeden át, a hatvanas évek végétől 1990-ig a cenzúra közepette létezett, és ez idő alatt leginkább ezt hozhatta előtérbe: a venczeli munkásság „román” vonatkozását.

Venczel József egy konzervatív értelmiségi csoporthoz tartozott a két világháború között, maga a *Hitel* is egy ilyen hovatarozású folyóirat volt, és ez a kör többé-kevésbé udvarias, de általában elvszerű vitákat is folytatott az akkori (erdélyi magyar) baloldali irányzatokkal. Továbbá Venczel Józsefet 12 év kényszermunkára ítélték a 40-es-50-es évek kommunista diktatúra bebörtönzési hullámában, és 1950 és 1961 között 11 évet töltött börtönben. Elítélése csak részben tartozik az akkor tomboló kommunista koncepciók perék sorába, sokkal inkább a párizsi békekonferencia kapcsán végzett tevékenységéhez fűződik. Venczel része volt annak a munkacsoportnak, amelyik népességföldrajzi adatokkal, térképpel próbált érveket adni a magyar félnek a békekonferencián ahhoz, hogy bizonyos, Trianon után Romániához került területek, ahol a magyarok többségben vannak, kiváltképp határ menti területek Magyarországon maradhassanak a második világháború lezárása után is.

Mindezen életrajzi vonatkozások után az 1960-as évek végén, amikor Romániában a kommunista rendszer egy *viszonylagos, részleges és ideiglenes nyitás* („liberalizálás”) szakaszába érkezett, és a korábbi értelmiségieket, tudósokat, művészeket részben rehabilitálták – vagy legalábbis lehetett már róluk beszélni –, illetve egyesek, akik még éltek, visszatérhettek szakmájukhoz, akkor Venczel esetében – mintegy újrafelfedezve őt – leginkább ezeket lehetett kiemelni koráb-

---

9 „A társadalmi valóság egészének megragadását tűztük ki célul; nem részletkérdések tisztázására, a priori tételek bizonyítására törekedtünk, hanem az adott társadalmi egység, Bálványosváralja életmegnyilvánulásainak és társadalmi jelenségeinek a rögzítésére, mégpedig annak tudatában, hogy a társadalom életében nincs egyetlen jelenség, egyetlen életmegnyilvánulás sem, amely elszigetelt, önállóan működő és önmagában magyarázható volna (a szociológiai paralelizmus törvénye).” (Venczel, 1993: 30)

bi életrajzából: a „szegény nép” kutatása, a falunak a feltárása, illetve a román–magyar együttműködés pozitív példáját idéző együtt ténykedése a bukaresti szociológiai iskolával a két világháború között.

Tehát Venczel életpályáját a cenzúra körülményei, a román nacionalizmus vergődései miatt *részlegesen lehetett bemutatni*, és előtérbe leginkább a román kapcsolatokat lehetett hozni, a világháborúk közötti bukaresti szociológiai iskolának a hatását és szerepét kellett a leginkább hangsúlyozni, és nem a húszas évek magyar egyetemistáinak viszonylag önálló és sajátos falumozgalmát, az ifjú katolikusok szervezkedését, a hivatásrendiség eszméjének hatását – és ami a legfontosabb: ennek az eszmének az összekapcsolását azzal az elgondolással, hogy a kisebbségbe került erdélyi magyarság legfőbb szervezőereje az értelmiségi elitben, méghozzá sajátos társadalmi szerkezet okán a vidéki értelmiségi elitben határozható meg.

Az életrajzok kényszerűen részleges, cenzúrázott (öncenzúrázott) bemutatása magától érteendő volt a hetvenes-nyolcvanas évek kommunista és magyarellenes Romániájában. Például ilyen Demeter Béla esete is, aki a két világháború közötti ifjúsági falumunka egyik fontos képviselője volt, Venczel társa, és szintén hazaárulás vádjával meghurcolt személy. A hatvanas évek végétől már meg lehetett róla írni a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* azon kötetében, ami még a kommunista diktatúra idején jelenhetett meg, hogy újságíró volt, szerkesztő, az *Erdélyi Fiatalok*nak volt főmunkatársa, számos lap szerkesztője és az *Erdélyi Fiatalok* faluszemináriumának elnöke 1931 és 33 között; illetve azt, hogy kapcsolatot teremtett Dimitrie Gusti bukaresti professzorral, akinek falukutató munkásságát a sajtóban népszerűsítette is. Azt viszont nem lehetett megírni, hogy ő, akárcsak Venczel, részt vett azoknak a dokumentumoknak az összeállításában, amelyekkel a magyar fél a párizsi békeszerződés során érvelhetett amellett, hogy bizonyos magyarok által lakott területek ne kerüljenek vissza Romániához. Demeter Béla részt vett a párizsi béketárgyaláson Magyarország oldalán. A 20. századi magyar történelem néhány aljassága közül kiemelkedő az, hogy amikor a román hatóságok ezért hazaárulás – a *román* haza elárulása – vádjával kikérték Demeter Bélát, a rákosista Magyarország kiadta Romániának, és 42 éves korában, 1952-ben a bukaresti fogházban agyonverték.<sup>10</sup>

Amikor Venczel 1961 elején a börtönből szabadult, saját szakmai képzettségének és korábbi szakmai tevékenységnek megfelelő munkakörben nem dolgozhatott. Kottamásolással és kerámiafestéssel foglalkozott 1969 tavaszáig, amikor a Román Tudományos Akadémia és a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudományegyetem keretében induló szociológiai laboratóriumban kutatóként alkalmazták. Itt körülbelül három évig dolgozhatott; az időszak vége felé már betegszabadságok szakítják meg tevékenységét, mert akkor már gyógyíthatatlan beteg.

Ekkor a hatvanas-hetvenes évek fordulóján, akár róla, az ő korábbi tevékenységéről szól vagy publikál valaki, akár ő maga foglalja össze különböző közlésében addigi szakmai tapasztalatait, ezek közül az, ami a leginkább szabadon emlegethető, amire a hangsúlyt lehet helyezni, amit ki lehet emelni: a bukaresti szociológiai iskolával való kapcsolata.

10 A irodalmi lexikon kötet sorozatát a románok leállították, és a V betűt tartalmazó kötet, amiben Venczel szócikként szerepelhetett, már 1990 után jelent meg: ezért pedánsan teljes és helyes benne Dávid Gyulának a róla írt szócikke (Dávid, 1981–2002: 1117–1121).

Utóbb, amikor a hetvenes évek közepe felé a romániai kommunizmusban ismét a megszorítások időszaka következik, és véget ér a részleges nyitás, a két világháború közötti magyar falukutatásokról, az *Erdélyi Fiatalok* köreiről már csak nagyon szűk kontextusokban lehet értekezni. Jó példa erre Balázs Sándornak a bukaresti monografikus szociológia hatásáról szóló 1979-es kötete. A valóban példás magyar–román értelmiségi együttműködés kifejtésének örve alatt a kötet részletesen bemutathatta mindazt, amit a két világháború közötti erdélyi fiatal értelmiségiekről tudni lehetett – és akkor elmondani lehetett (vö. Csapody, 2018; Balázs, 1979).

Maga Balázs Sándor élete vége felé így emlékezik vissza egy életútinterjúban erre a kötetére (Zay, 2019):

„Elhatároztam, hogy eddigi tanulmányaim alapján megírom a két világháború közötti romániai magyar szociológia, főleg a falukutatás történetét. Törtem a fejemet, miként lehetne ezt »elültetni« az akkori román tudományos köztudatban, amikor már a »romániai magyar tudomány« emlegetése is kihozta a sodrából a többségi szaktársakat. Kiesztem valamit: mi lenne, ha az akkori időben oly nagyra tartott bukaresti Gusti-féle monografikus szociológiából inspirálódónak mutatnám be magyar szociográfusok falukutatózásait. Hiszen többen közülük valóban részt vettek a Gusti szervezte csapatokban. (...) Később *Imreh Istvántól meg másoktól meg is kaptam a magamét, amiért eltúloztam a Gusztai-hatást a magyar szakemberek önálló gondolkodásának és módszereinek a rovására* (kiemelés: M. T.). Meg kellett magyaráznom, hogy csak ezen az áron jelenhetett meg a könyvem.”

## 5.2. Drámai körülmény: Venczel életműve már saját életében történelemnek számított

Venczel József szakmai pályája – annak ellenére, hogy alig több mint 58 évet élt (1913–1972) – javarészt alig másfél évtizednyi időszakban sűrűsödik, tömörül: körülbelül a harmincas évek közepétől a negyvenes évek végéig. Ami ezelőtt, illetve utána történt, természetesen az is fontos, és említendő része az életrajzának. De ami előtte volt, az a fiatal évek, a tanulás évei, a saját élet- és világszemlélete kialakulásának időszaka, ami pedig utána volt, az két évtizeden át a börtönévek, illetve majd a kirekesztettség időszaka, ezután pedig – élete utolsó éveiben: az egy „de facto rehabilitáció” rövid ideje, akkor már a halálos betegség árnyékában. A szakmai életrajz fő epizódjai tehát 1935 és 1950 között sorakoznak: 1935 és 1944 között szerkesztette a *Hitelet*, 1938 és 1945 között vezette az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület statisztikai szakosztályát. A nevezetes Vásárhelyi Találkozó, aminek az egyik szervezője volt az 1937-es esztendő eseménye volt. 1940–1946 között volt igazgatója az Erdélyi Tudományos Intézetnek. Ekkor írja meg könyvét a két világháború közötti romániai földreformról; ez az egyedüli életében megjelenő kötete (Venczel, 1942). A negyvenes évek második felében részt vesz az alakuló Bolyai Egyetem megszervezésében; rövid ideig ennek az egyetemnek oktatója. A világháború után kidolgozza az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület földreformtervezetét. Nagy Gézával<sup>11</sup> együtt elkészítik a magyar iskolarendszer tervezetét akkor, amikor a romániai magyar oktatás a *leginkább autonóm*

11 Nagy Géza (1914–1981) művelődéstörténész, levéltáros, rövid ideig egyetemi oktató. Venczel József egyik közeli munka- és pályatársa. Az egyoldalú, leegyszerűsített életrajzok szintén ignorálják a szerepét a venczeli vonatkozásban, mint ahogy elhanyagolt más személyek fontos szerepe is: a Márton Ároné, az Imreh Istváné vagy a Domokos Pál Péteré stb.



módon szerveződhetett az egész története során (Magyari, 2020: 520); ez volt – röviden szólva – az akkori *tankerületi rendszer* (vö. Fábán, 2018a: 185).

Ez után a „sűrű” korszak után még huszonkét évet élt, és a munkájára való visszaemlékezés még saját életében elkezdődött, korábbi pályájának egyes részleteit maga említi meg egyes közlései kontextusában – szelektíven, mert ekkor, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján már a két világháború közötti események, fejlemények nem mindegyikére lehetett kitérni a diktatúra hivatalos kurzusának kijelölt medre miatt, és így még a saját nyilvános visszaemlékezéseiben is a Gusti-hatás kerül(het) előtérbe (Venczel, 1969; 1970; 1971). Ilyen értelemben élete utolsó szakaszában „Venczel a saját korabeli munkásságának utóéletét érte meg, megérte a saját utókorát” (Magyari, 2014, old.: 11)

A tények aránytalan bemutatása jellemzően elnagyolttá és hiányossá teszi azokat a narratívákat, amelyek Venczel életének és munkásságának utolsó szakaszáról szólnak. (A legtöbb bemutatóból kimarad az, hogy a leginkább véghez vitt munkája élete végén a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* repertóriumának elkészítése volt.)

1969. április 25-től 1972. január 31-ig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem szociológia és filozófia tanszéke, illetve a Román Tudományos Akadémia helyi fiókja által működtetett szociológialaboratóriumban dolgozhatott tudományos kutatóként, ahol főleg a terepmunkán összegyűjtött anyagok rendszerezésével foglalkozott, de részt vett a kutatások tervezésében is, segéd-munkát végezve (Katona, 1993).

A jellemzően elnagyolt emlékezések sorában két mítosz alakult ki, illetve egy mítosznak a két változata:

Az egyik mítosz szerint a „gustiánus” Venczel Józsefet a szintén „gustiánus” Ion Aluăş hívta volna és alkalmazta volna ebben az intézetben. Az akkor késő negyvenes éveiben járó Aluăş igazgatója lett ennek az intézetnek.

A mítosznak van egy másik változata, ami az előbbinek a kiterjesztése: maga Aluăş a Gusti-féle módszereket Venczel Józseftől tanulta volna. Ezáltal Venczel tulajdonképpen évtizedek áthidalásában maga alapozta volna meg a monografikus szociológia hagyományainak folytatását immár a kolozsvári egyetemen.

Ki volt Ion Aluăş (1927–1994), Venczel utolsó munkahelyi főnöke? Román egyetemi oktató; leginkább arról ismert, hogy a hatvanas évek végén ő vezette igazgatóként a kolozsvári BBTE-n a „szociológiai laboratóriumot”. A hetvenes évek közepétől a diktatúra részleges enyhülése után újabb megszorítás következett, ő továbbra is informális, feladatként ráosztott főszervezője volt a korlátozott szociológiai keretű-jellegű-szabadságú kutatásoknak, hogy aztán 1990-től, a rendszerváltás után ő legyen az első vezetője az egyetem megalakult szociológia tanszékének. Érdekes és legendássá vált személye a kolozsvári egyetemnek. Szegény, szilágysági román paraszti családból származott, a negyvenes évek elején részben magyar nyelven végezte középiskolai tanulmányait (mivel az országrész átmenetileg akkor Magyarországhoz tartozott), ezért viszonylag jól beszélt magyarul (és majdnem tökéletesen beszélt franciául, elég jól németül, jól értette az angolt és az orosz is). Az általa irányított munkaközösségeket autoriter módon vezette, nagyon sok vonatkozásban kezdeményezője volt mindannak, ami alapját adta a tanszéki szociológiának és a szociológia oktatásának a kolozsvári egyetemen. Elsősorban intézményszervező és -alapító volt, és kiemelkedő tudású, de – diplomatikusan szólva – nehézkes didaktikájú októnak számított; főleg társadalomfilozófia-történeti területen oktatott. Jellegetes

kettősségek figyelhetők meg a szakmai munkájában. Például egy ilyen kettősség az, hogy miközben alapos szociológiai elméleti-történeti tantárgyakat tanított, határozott véleménye az volt, hogy a szociológiának magának nem elmélkedésnek kell lennie, egy jó elméleti konstrukciónak az adott társadalomról, hanem inkább adatolt, statisztikai, empirikus szociológiát kell művelni. Egy másik kettősség, ami személyéhez kötődik: bár lenyűgöző olvasottsága és tudása volt mindarról, amivel foglalkozott, nagyon keveset publikált, ezek is főleg folyóiratcikkek voltak, önálló kötete soha nem jelent meg, doktori címet sem szerzett, és egyetemi docensi fokozatig jutott el. Az egyetemen tisztelői „császárnak” nevezték, hangulatingadozásai és kötekedései ellenére sokan szerették és tisztelték. Napi munkájában nem volt hatékony, szétszórtság és hangulatingadozások jellemezték.<sup>12</sup> A kolozsvári magyar köztudat „magyarbarát” román értelmiségiként tartotta számon (ami abban az értelemben igaz is volt, hogy természetes egyszerűséggel nyitott volt és támogató mindenféle másság iránt). Nőkről való gondolkodása mai szemmel nézve, de már akkori mércék szerint is, szexista volt. Élete vége felé veszélyes szívbetegsége volt, rendkívül túlsúlyos lett, szívrohamban halt meg tanszékvezetőként 1994-ben.

Ion Aluș nem hívhatta 1969-ben az akkor teljesen mellőzött Venczelt az intézetbe dolgozni, mert egyszerűen nem ismerte, semmit nem tudott róla, minthogy voltaképpen majdnem semmit nem tudott a két világháború közötti magyar értelmiségiek szociológiai tevékenységéről sem. Venczel Józsefet beajánlották neki.

A társadalomkutatásba húsz év után visszatérő, már beteg magyar kutatót, ezt a „levéltáros alkatot” a szociológialaboratóriumban tisztelték pontos munkájáért, szerénységéért, visszafogottságáért. Ebben az intézetben akkor egy-két személyt leszámítva mindannyiunknál sokkal idősebb volt, és vele lehetett beszélgetni a saját személyes Dimitrie Gusti-élményeiről: ő volt az, aki a három évtized távlatából, a harmincas évekből hozhatott közvetlen emlékeket. A laboratórium munkatársainak jó része akkor huszonéves kezdő szociológus volt.

Aluș, bár egyetemi tanulmányainak egy részét Bukarestben végezte, maga sem tanult Gustitól közvetlenül. Mire ő 1948-ban egyetemi hallgató lett a bukaresti egyetemen, Dimitrie Gusti nagyjából már indexen volt, kiközösítették, és kevesen múltott, hogy nem jutott a többi neves román értelmiségi két világháború közötti sorsára, hogy nem börtönözték be. Érdemtelen és méltánytalan támadások, zaklatások közepette élt betegen 1955-ben bekövetkezett haláláig.

Aluș a hatvanas évek közepe felé – akkor immár kolozsvári fiatal egyetemi oktatóként – kezdett foglalkozni, újabb tantárgyakra felkészülve, szociológiatörténettel, ebben a román társadalom filozófiai és szociológiai történetével is. Közben a hivatalos nyilvánosságba, köztudatba fokozatosan „visszaengedték” a Gusti-féle szociológia iskoláról szóló narratívákat, és Aluș akkor szerzett részletes és elmélyült ismereteket, hogy aztán ezeket taníthassa a lehető legjobb tudás alapján. Az sem igaz teljesen, hogy a kolozsvári szociológiai tanszéken, illetve a szociológiai laboratóriumban monografikus kutatásokat szerveztek volna a hatvanas évek végétől. Valóban a fő kutatási téma a rurális társadalom kutatása volt, és több módszert alkalmaztak tudatosan azok közül, amelyek a bukaresti hagyományokból származtak, de a kutatások nagy része

---

<sup>12</sup> E tanulmány szerzője a tanszék kezdő oktatójaként tanszéktitkár volt Ion Aluș mellett. A tanszéktitkár az akkori tanszékvezetőknek egyfajta „szárnysegédje” volt.

demográfiai és társadalmi szerkezetre vonatkozott, nem törekedett a monografikus leírásra, és témájukat meghatározta az is, hogy mire tartott igényt az adott megye vezetősége (ami akkor a megyei „pártbizottságot” jelentette).

Venczel számára a statisztikusi-szociológusi kutató állást Gáll Ernő szerzi, akinek kulcsszerepe van a már szinte elfelejtett, mellőzött szakember élete utolsó szakaszában.

Az egyoldalú Venczel-ábrázolások Gáll Ernő sajátos szerepét is általában szem elől tévesztik.

Gáll Ernő már 1957-ben az éppen újrainduló *Korunk* első, beköszönő számában szóba hozza, természetesen az akkori sajátos hivatalos diskurzus kontextusában a két világháború közötti erdélyi magyar falukutatás teljesítményeit (Gáll, 1957). Ebben a tanulmányban árnyalt képet ad (ahogy később fogalmaz: kevésbé „szűkkeblű” képet, Gáll, 1995: 42) ahhoz képest, hogy egy másik közlésében a *Hitel* folyóirat köreit, magát a falumunka egykori képviselőit a szélsőjobbhoz kapcsolja (Gáll, 1958). Később sorozatos elemzésekben tér vissza a jelenség méltatására (Gáll, 1969a; 1969b; 1970), és élete utolsó szakaszában Venczel egyik diszkrét támogatójává válik, Imreh Istvánnal együtt.

Gáll Ernő szerepét abban, hogy két évtized kihagyás után Venczel 1969-től ismét szakmai munkát végezhetett, az Imreh Istvánnal készült, már említett, 1990-es személyes beszélgetés alapján korábban összefoglaltuk (Magyari, 2014: 22-23).

A kolozsvári szociológialaboratóriumban szerez statisztikusi kutatói állást Gáll Ernő Venczel Józsefnek, és ehhez ő két oktatót talál szövetségesnek: Kallós Miklóst és Imreh Istvánt.

Kallós Miklós 1959-től vezette a filozófia tanszéket, ahová ő a beolvasztott Bolyai Egyetemről jött át. Érdeme, hogy rendkívül liberális, nyugodt munkalégkört biztosít a népes tanszéki közösségnek. A történelmi materializmus tanára, tehát tulajdonképpen marxista társadalomelméletet tanít, diákjai úgy emlékeznek vissza rá, mint akinél amúgy meg lehetett ismerni a nyugati szociológiát is, olykor naprakészen. Kallós Miklós befogadó, nyílt személy, amolyan „semmi jónak nem elrontója”, és tanszékvezetőként meg dékánhelyettesként egyengeti Venczel kutatói állásának ügyét, Gáll Ernő felvetése nyomán.

Imreh István pedig Ștefan Pascu, a történész rektor és kari dékán felé falaz, ha kell, lévén Imreh akkor már nagyon elfogadott a román történészi körökben.

Venczel felvétele tudományos munkatársi állásba (bár ez konkrétan segédmunkatársi pozíciót jelentett) azért volt problematikus még a viszonylagos nyitás korszakában is, mert Venczel életrajza „problémás”: nem egyszerűen csak kommunizmusellenessége miatt ült börtönben a „sajnálatos túlkapások idején”, hanem hazaárulásért is: román szemszögből nézve, Románia geopolitikai érdekei ellen szervezkedett, amikor statisztikai adatokkal próbálta alátámasztani, hogy bizonyos, főleg határ menti területek a párizsi békeszerződés nyomán ne Romániához tartozzanak, hanem Magyarországhoz.

Imreh István szerint az, hogy Venczel József kutatói állást kapjon a kolozsvári egyetemen, az éppen alakuló szociológiai laboratóriumban, Gáll Ernő ötlete volt. Gáll és a tanszékvezető, Kallós Miklós mutatták be Venczelt Ion Alușnak, a szociológialaboratórium akkori igazgatójának.

### **5.3. A kontraszelektált középser szerepe a redukcióban**

A hatvanas évek második felétől, a korszakra jellemző körülmények folytán, a nagy számú jól felkészült szakember mellett több olyan magyar személy is került kutatóállásba nepotizmus,

kontraszelekció, pártutasítás stb. révén, sőt oktatói állásba is, akik legfeljebb középszerű szakmai szintet értek el, vagy még azt sem, egyszerű aktatologató, tudálékoskodó szereplők maradtak. Ezeknek a személyeknek *nem volt kellő tájékozottsága, műveltsége a két világháború közötti erdélyi magyar kultúrtörténet, tudománytörténet területén*, és nem tudtak mást mondani Venczelről az akkori és későbbi egyetemi ifjaknak, a magyarországi érdeklődőknek, mint amit a hatvanas évek végétől róla cenzúrázatlanul mondani lehetett. Fogalmuk se volt az erdélyi fiatalok saját falumozgalmáról, a *Hitel* üzeneteiről, a fiatal katolikusok tevékenységének, szocializációjának körülményeiről, a keresztényszocializmus és a hivatásrendiség hatásáról, majd semmit nem tudtak Venczel és Márton Áron kapcsolatáról, legtöbbször Venczel üldöztetésének körülményeiről sem – hiszen Venczelről szinte akkor hallottak először, és azt hallották róla, amit akkor lehetett róla mondani. Ez a középszerű nyilván ezeket az információkat vette át és közvetítette a maga módján többféle irányba, például a tanuló ifjúság felé – sőt, 1990 után már a magyarországi szakmai körök felé is. Egy nevet jegyezhettek meg maguknak Venczel kapcsán: Dimitrie Gusti. A teljes és kiegyensúlyozott képet inkább a történeti, irodalomtörténeti, illetve bölcsészeti körök tudták közvetíteni mindvégig.

## SZAKIRODALOM REFERENCES

- Balázs, S. (1979). *Szociológia és nemzetiségi önismeret*. Politikai Kiadó.
- Bárdi, N. (2015). A népszolgálat genézise és tartalomváltozása. In N. Bárdi, T. Filep, & J. Lőrincz D. (szerk.), *Népszolgálat. A közösségi elkötelezettség alakváltozatai a magyar kisebbségek történetében* (11–48. o.). Kalligram.
- Both, N. Z. (2021). *A székely faluközösség nótáriusa. Imreh István élete és munkássága*. Erdélyi Múzeum Egyesület.
- Calvez, J-Y. (2000). Things Old and New. Catholic Social Thought in Retrospect and Prospect. In Boswell, J. S. et alii, (szerk.) *Catholic Social Thought. Twilight or Renaissance?* (3–12. o.). Leuven University Press.
- Csapody, M. (2018). A múlt személyisége. Az eszmetörténész Balázs Sándor. *Korunk*, XXIX(4), 53–54.
- Dávid, Gy. (2010). *Venczel József*. In Gy. Dávid (főszerk.), *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon V/2.*, Kriterion – Erdélyi Múzeum-Egyesület.
- Fábián, G. (2018). A nemzeti kisebbségi jogok biztosításának alakulása Romániában 1918–2018. *Acta Univ. Sapientiae, Legal Studies*, (7)2, 165–261.
- Fodor, F. (1937). A falukutató mozgalom kritikája. *Magyar Szemle*, 30(2), 23–33.
- Gáll, E. (1957). Társadalmi valóság és társadalomkutatás. *Korunk*, 16(1), 7–17.
- Gáll, E. (1958). *A romániai polgári szociológia: kritikai tanulmányok*. Állami Politikai Könyvkiadó.
- Gáll, E. (1969a). Társadalomtudomány és önismeret. *Korunk*, XXVIII(6), 826–833.
- Gáll, E. (1969b). Társadalomtudományi hagyományaink és az önismeret. *Korunk*, XXVIII(7), 1000–1010.
- Gáll, E. (1970). Nemzet és nemzetiség szociológiai nézetben. *Korunk*, XXIX(10), 1526–1539.

- Gáll, E. (1995). *Számvetés. Huszonhét év a Korunk szerkesztőségében*. Komp Press – Korunk Baráti Társaság.
- Golopenția, A. (1937). Metamorphosis Transilvaniae 1918-1936. Un bilanț al maghiarilor din România [Metamorphosis Transilvaniae 1918-1936. A romániai magyarság mérlege 1918–1936]. *Sociologie Românească*, (2), 7–8.
- Imreh, I. (1943). Közgazdászok Bálványosváralján. *Termés*, (3), 11–12.
- Katona, Á. (1993). Tisztelgés egy torzóban maradt életmű előtt (Előszó). In J. Venczel, *A falumunka útján*. Orbán Balázs Közművelődési Egyesület.
- Kós, K., Zágonyi, I., & Pál, Á. (1921). *Kiáltó szó: A magyarság útja: A politikai aktivitás rendszere*. Idegennyelvű Folyóiratkiadó Leányvállalat.
- Lükő, G. (1936). *A moldvai csángók I. A csángók kapcsolatai az erdélyi magyarsággal*.
- Magyari, T. (2014). Venczel József élete és munkássága. In V. Veres, & T. Magyari (szerk.), *Tanulmányok Venczel József munkásságáról. Az erdélyi magyar társadalomkutatás kezdetei* (11–28. o.). Kisebbségkutató Intézet.
- Magyari, T. (2020). A romániai magyar oktatás történelmi szakaszai. In J. Benekek (szerk.), *Erdély. Tér, gazdaság és társadalom* (517–528. o.). Kolozsvári Egyetemi Kiadó; Iskola Alapítvány Kiadó.
- Mikó, I. (1932). *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (Erdélyi Fiatalok Falu-füzetei 4.). Erdélyi Fiatalok.
- Neamțu, O. (1936). Drumul spre sate al tineretului maghiar din Ardeal [Az erdélyi magyar ifjak útja a falukérdés felé]. *Sociologie Românească*, 1(2). 24–30.
- Németh, L. (2001). *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita*. Mentor.
- Dávid, Gy. (szerk.) (1981–2002). Venczel József. In Dávid Gy. (szerk.) *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon I–IV*. (1117–1121. o.). Kriterion Könyvkiadó.
- Rostás, Z. (2015). Magyarok a román szociológia kapcsolatrendszerében. *Pro Minoritate*, (tavasz), 3–13.
- Székely, A. B. (1988). Társadalomtudomány, politika és népszolgálat szintézise Venczel József munkásságában. In J. Venczel, *Erdélyi föld – erdélyi társadalom. Válogatott írások* (7–20. o.). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Székely, A. B. (1993). A falukutató Venczel József. In J. Venczel, *A falumunka útján* (183–199. o.). Orbán Balázs Közművelődési Egyesület.
- Szekfü, Gy. (1920). *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. „Élet” Irodalmi és Nyomda Rt.
- Szemlér, F. (1937). Jelszó és mítosz. A második erdélyi nemzedék. *Erdélyi Helikon*, (8), 592–604.
- Varga, Á. E. (1988). Az erdélyi magyarság főbb statisztikai adatai az 1910 utáni népszámlálások tükrében. *A Magyarságkutató Intézet évkönyve* (37–123. o.). Magyarságkutató Intézet.
- Venczel, J. (1935). A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom. *Erdélyi Múzeum*, 40(7–9), 219–248.
- Venczel, J. (1936). A magyar önismeret útja. A népmozgalmi adatok feldolgozása. *Erdélyi Iskola*, IV, 1–2.

- Venczel, J. (1936). De la autocunoașterea națiunii la știința națiunii. Note asupra încercărilor de cercetare a satelor maghiare. [A nemzeti önismerettől a nemzettudományig. Jegyzetek a magyar falvak kutatásának próbálkozásairól.] *Sociologie Românească*, (6), 22–27.
- Venczel, J. (1942). *Az erdélyi román földbirtokreform*. Erdélyi Tudományos Intézet.
- Venczel, J. (1993). A falukutatás módszerének vázlata. In Uő *A falumunka útján* (30–58. o.). Orbán Balázs Közművelődési Egyesület.
- Venczel, J. (1969). A statisztika és a társadalomtudomány határán. *Korunk*, XXVIII(6), 834–838.
- Venczel, J. (1970). Dimitrie Gusti és az erdélyi magyar falukutatók. *Korunk*, XXIX(6), 821–825.
- Venczel, J. (1971). Demográfiai gondok a társadalomkutatásban. *Korunk*, 9
- „Venczel József” (2025. május 30.). In *Wikipédia*. [https://hu.wikipedia.org/wiki/Venczel\\_J%C3%B3zsef](https://hu.wikipedia.org/wiki/Venczel_J%C3%B3zsef)
- Zay, É. (2019. február 13.). „Komolyan veszem, hogy minden mindennel összefügg” (3). Beszélgetés Balázs Sándorral gyermekeveiről, ifjúságáról. *Szabadság – kolozsvári napilap*. <https://szabadsag.ro/article/-komolyan-veszem-hogy-minden-mindennel-osszefugg-3->